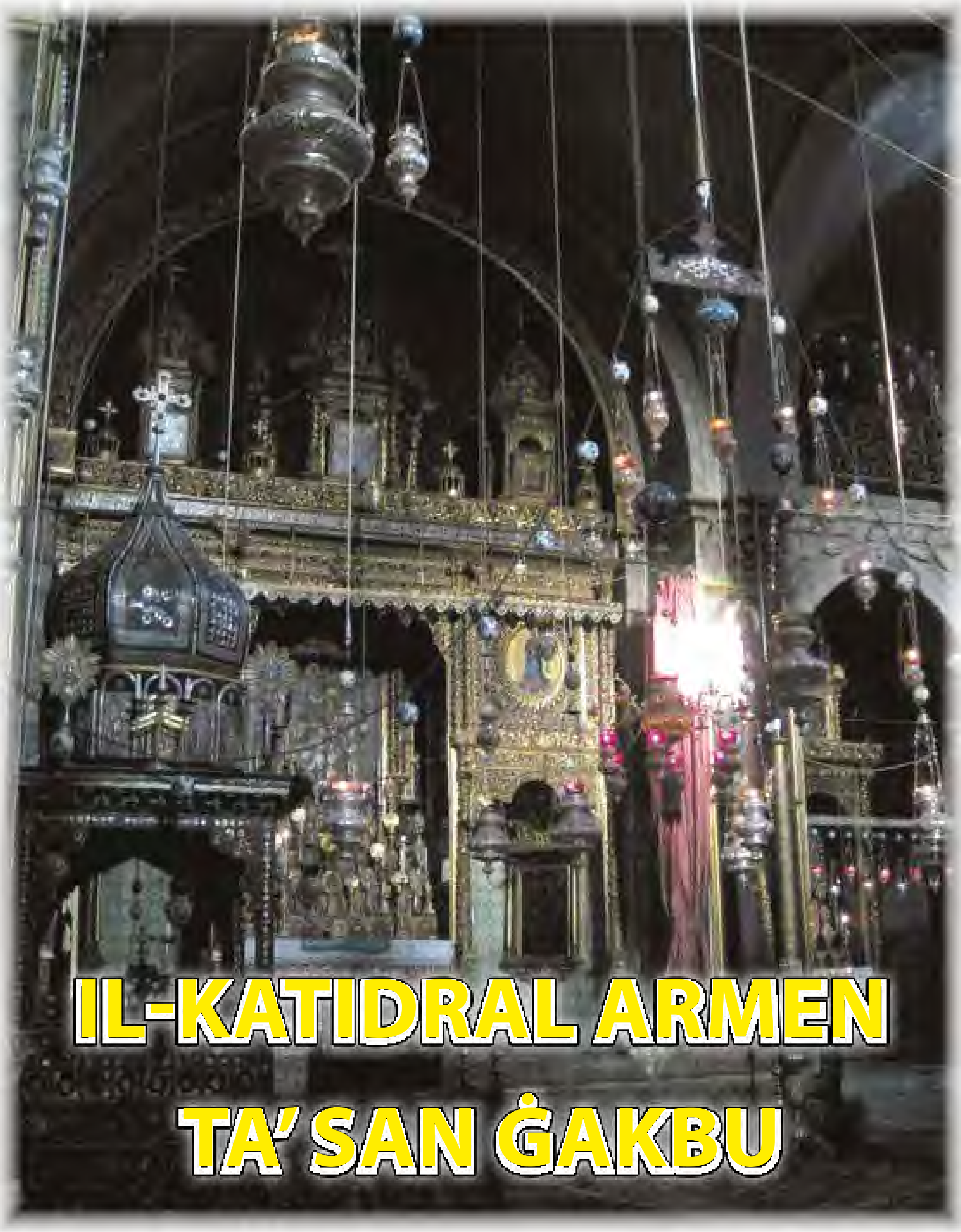

IL-KATIDRAL ARMEN TA' SAN ĠAKBU

Noel Muscat ofm

Tradott u adattat mill-volum ta' Denys Pringle,
The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus,
Volume 3, The City of Jerusalem,
Cambridge University Press, 2010, n. 319, pp. 168-182.

Iż-żona tal-belt ta' Ġerusalemm li mill-Bieb ta' Ġaffa twasslek lejn il-Bieb ta' Sijon, taqsam il-Kwartier Armen, wieħed mill-erba' kwartieri ta' Ġerusalemm li jinkludu l-Kwartier Kristjan, il-Kwartier Musulman u l-Kwartier Lhudi. Hu l-iżgħar kwartier tal-belt il-qadima, imma hu mibni qisu fortizza. Il-parti kbira tiegħu hi meħuda mill-bini tal-Patrijarkat Armen Apostoliku ta' Ġerusalemm. Fl-aktar żona qaddisa ta' din il-binja fortizza nsibu l-Katidral Armen ta' San Ġakbu, sede tal-Patrijarka Armen Ortodoss ta' Ġerusalemm.

San Ġakbu u t-tifkiriet tal-martirju tiegħu

L-Appostlu San Ġakbu, iben Żebedew u ħu Ġwanni l-Evanġelista, sofra l-martirju taħt is-sultan Erodi Agrippa, li qatagħlu rasu fl-Għid tas-sena 44 w.K. (Atti 12,1-3). Hu l-ewwel wieħed fost l-Appostli li sofra l-martirju. Għalkemm l-Iskrittura ma tgħidx eżattament fejn kien il-post tal-martirju, minn żmien il-qedem dan ġie assoċjat ma' Ġerusalemm. Fit-tieni nofs tas-seklu 6 il-Pellegrin ta' Piacenza kiteb li l-qabar ta' San Ġakbu jinsab fuq l-Għolja taż-Żebbuġ. Imma mill-bidu tas-seklu 7 twieldet it-tradizzjoni li Ġakbu kien mar jippriedka fi Spanja u li l-qabar tiegħu kien jinsab f'Marmarica, fit-Tripolitanja. Fis-sena 830, meta l-Afrika ta' fuq kienet waqgħet f'idejn il-Musulmani, il-qabar tiegħu beda jiġi meqjum fil-Galicia, fil-majjistral ta' Spanja, eżattament f'Santiago de Compostela, u mis-seklu 12 l-istorja tat-translazzjoni tar-relikwi tiegħu kienet popolari. L-*Historia Compostellana*, miktuba fl-1139, tgħid li l-fdalijiet ta' San Ġakbu inġarru lejn Compostela mid-dixxipli tiegħu, wara li ġismu kien imħolli mormi barra mill-ħitan ta' Ġerusalemm.

Fis-seklu 12 il-post tal-martirju ta' San Ġakbu f'Ġerusalemm kien assoċjat mal-Għolja ta' Sijon. Dan ġara x'aktarx għax xi postijiet oħrajn imsemmijin f'Atti 12, bħalma huma l-Ħabs ta' San Pietru u d-Dar ta' Ġwanni-Marku kienu wkoll jinsabu fl-istess żona tal-belt. Imma x'aktarx li dan il-post intagħżel għax fih kien hemm knisja dedikata lil San Menas, li r-rakkont tal-martirju tiegħu kien jixbah ħafna lil dak ta' San Ġakbu.

Fis-sena 444 in-nobbli Rumana Bassa kienet waqqfet *martyrium* jew knisja lil San Menas (martri fil-Friġja fis-sena 309), fejn

Armeni Ortodossi jitolbu f'S. Ġakbu

hi bniet ukoll monasteru ta' nisa li tiegħu saret abbadessa. Għalkemm din il-knisja antika ma għadhiex teżisti, it-tifkira tal-konsagrazzjoni tagħha għadha tinżamm fil-kappella ta' San Menas, li nbniet mill-Ġorġjani bejn l-1072 u l-1088 u li tinsab mal-ġenb tat-tramuntana tal-Katidral ta' San Ġakbu.

L-Armeni u l-Katidral ta' San Ġakbu

F'April 1141, fl-era Kruċjata, l-*catholicos* tal-Armenja, Girgor III Pahlawuni, żar Ġerusalemm u ħa sehem f'sinodu fil-Knisja tal-Għolja ta' Sijon flimkien mal-Patrijarjka Latin Guglielmo I u l-legat papali Alberico, isqof ta' Ostia. Din iż-żjara x'aktarx kienet l-okkażjoni li fiha l-Armeni reġgħu bnew il-Katidral ta' San Ġakbu, li x'aktarx kien kważi lest meta r-Re Toros II ġie jżur lir-Re Amalrico f'Ġerusalemm fis-sena 1163.

L-ewwel deskrizzjoni dettaljata ta' din il-knisja jagħtihielna l-pellegrin Ġermaniż Johan von Würzburg madwar is-sena 1165: "F'dak l-istess post mhux bogħod (mill-monasteru ta' San Saba) hemm knisja ad unur ta' San Ġakbu l-Kbir, fejn l-irħieb Armeni għandhom ukoll sptar kbir biex jaqdu lill-foqra. Hemmhekk tinsab ir-ras tal-istess Appostlu u hi meqjuma ħafna: għax kien qatagħlu rasu Erodi, u d-dixxipli tiegħu ħadu ġismu lejn Galicia wara li għabbewh fuq ġifen f'Ġaffa, filwaqt li rasu baqgħet fil-Palestina. Il-pellegrini li jżuru l-knisja għadhom jistgħu jaraw din ir-ras."

Ftit wara, fl-1168, Saladin kien ħa l-Eġittu u l-patrijarka Armen ta' Lixandra flimkien mar-rħieb ħarbu lejn Ġerusalemm u ġabu magħhom xi 75 manuskritt bil-minjaturi. Pellegrin anonimu fl-1170 ħallat lill-Armeni ta' San Ġakbu u sejħilhom Ġakobiti, imma jinnota li flimkien mar-ras ta' San Ġakbu huma kienu jqimu wkoll id-driegħ ta' San Stiefnu. Xi pellegrini oħrajn kienu jidentifikaw il-knisja bħala l-post tal-martirju ta' San Ġakbu.

Wara l-waqgħa ta' Ġerusalemm f'idejn Saladin fl-1187, l-Armeni reġgħu ħadu pussess tal-Katidral ta' San Ġakbu. Huma għandhom *firman* li jiddefendi d-drittijiet tagħhom, u li suppost li kien tahulhom Saladin, għalkemm hemm dubji dwar l-awtentiċità tiegħu. Dan il-Katidral ġie wkoll konfermat lill-*catholicos* tal-Armeni mill-Papa Girgor IX f'Marzu 1239 (GOLUBOVICH, *Biblioteca*, II, 291). Il-Kronaka ta' Ernoul (c.1231) tirreferi għal din il-Knisja bħala *mostier monseigneur Saint Jake de Galisse*, u tagħtina deskrizzjoni dettaljata ta' dan il-post fuq il-lvant tat-triq li mit-Torri ta' David twassal għall-Għolja ta' Sijon. Ernoul jgħid ukoll li dan kien il-post tal-martirju ta' San Ġakbu. Fl-*Estoire d'Outremer* jgħid li kienu l-anġli li ġarrew il-ġisem ta' San Ġakbu minn hemm lejn il-Galicia.

Il-Katidral ta' San Ġakbu fl-istorja wara l-era Kruċjata

F'ittra li l-patrijarka ta' Ġerusalemm, Robert de Nantes kiteb lill-Papa Innoċenz IV f'Settembru 1244, jiddeskrivi l-ħerba li għamlu t-Torok Khwariżmjani fil-belt ta' Ġerusalemm fil-11 ta' Lulju ta' dik is-sena. Meta ma setgħux jattakkaw l-Insara li kienu sabu kenn fil-knejjes u l-ospizji tagħhom, huma attakkaw il-Knisja ta' San Ġakbu, li kienet tal-Armeni li kienu joqogħdu fl-istess belt, u qatlu bix-xabla l-Armeni kollha li sabu hemm ġew, saċerdoti, kleru u lajċi.

Minkejja din il-qerda jidher li l-Knisja baqgħu jżuruha diversi pellegrini lejn tmiem is-seklu 13, bħal Burchard tal-Għolja ta' Sijon (c.1283). Il-pellegrin Dumnikan Ricoldo di Montecroce (1288-1291) jikteb li fil-Knisja hu kien ra irħama li fuqha kien hemm marki tad-demm, u li kienet tiġi indikata bħala l-post li fuqu lil San Ġakbu qatgħulu rasu. Tradizzjoni oħra ta' Marino Sanudo tgħid li l-anġli ġarrew ir-ras ta' San

Ġakbu minn Ġaffa, fejn hu jgħid li seħħ il-martirju, lejn Ġerusalemm.

Il-Ġorġjani għamlu bosta tentattivi fl-epoka tal-Mamelukki biex jieħdu pussess tal-Knisja. Jidher li l-Armeni rnexxielhom dejjem jirreżistulhom billi jappellaw lis-Sultan. Ċertu skriba Armen, Stepanos Erkayn, ikkopja Evanġeljarju fil-Knisja ta' San Ġakbu fl-1321. Il-pellegrini li kienu jiġu mill-Ewropa u mir-Russja lejn Ġerusalemm kollha jikkonfermaw li l-Knisja ta' San Ġakbu kienet uffiċjata mill-Armeni.

San Ġakbu ż-Żgħir ukoll meqjum fil-Katidral

Kienu diversi l-pellegrini mis-sena 1340 'il quddiem li bdew jidentifikaw il-patrun tal-Katidral fil-persuna ta' San Ġakbu ż-Żgħir, wieħed mill-qraba ta' Ġesù u l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm, li miet martri fis-sena 63 meta waddbuh mill-pinnaklu tat-Tempju għal isfel. Jidher li din it-tradizzjoni tista' tkun vera, u li għalhekk fil-Katidral jiġu meqjuma ż-żewġ qaddisin li t-tradizzjoni tqishom bħala Appostli, jiġifieri San Ġakbu l-Kbir (festa tiegħu fil-25 ta' Lulju) u San Ġakbu ż-Żgħir (festa tiegħu fit-3 ta' Mejju). Fil-fatt l-Armeni jemmnu li taħt it-tron tal-Patrijarka fl-istess Katidral hemm il-qabar ta' San Ġakbu ż-Żgħir, l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm. X'aktarx li din it-tradizzjoni twieldet minn tradizzjoni antika li kienet tassoċja d-dar ta' San Ġakbu ż-Żgħir mal-Għolja ta' Sijon, u għalhekk kienet tqiegħed hawnhekk it-tron tal-isqof ta' Ġerusalemm. Hekk jixhdu kemm Egeria (384) kif ukoll Pietru d-Djaknu. Imma l-Kruċjati kienu

Salib Armen fuq il-bieb tal-Kattidral ta' S. Ġakbu

Qabar ta' S. Ġakbu fil-Kattidral

jqimu l-qabar ta' San Ġakbu ż-Żgħir fil-Wied tal-Kedron, imma mingħajr l-ebda bażi storika.

Viżitaturi oħrajn fl-istorja tal-Katidral ta' San Ġakbu

Ftit wara l-1340 il-Franġiskan Nicolò di Poggibonsi daħal jara l-monasteru minn bieb żgħir u jiddeskrivi l-binja: "Ġewwa hemm monasteru kbir u sabiħ, u knisja mill-isbaħ li għandha żewġ bibien żgħar, u fid-daħla tagħha hemm ġiebja. F'nofs il-ħajt (tat-tramuntana) tal-knisja hemm kappella żgħira, li fiha altar sabiħ. Taħt l-altar hemm irħama ta' lewn aħmar li fiha toqba tonda, wiesgħa erba' swaba' u fonda daqs palma tal-id. Fuqha ġiet maqtugħa ras San Ġakbu; hemmhekk, b'miraklu divin, l-għada instab fil-Galicia flimkien ma' tnejn mid-dixxipli tiegħu. Hemmhekk dejjem hemm mixgħulin tliet lampieri."

Wara l-waqgħa tar-renju Armen taċ-Ċiliċja f'idejn il-Mamelukki fl-1374-75, ir-Reġina Mariun, il-mara tar-Re Levon V, daħlet soru tal-klawsura f'San Ġakbu sa ma mietet fl-1377, u ndifnet hemmhekk ukoll.

John Poloner jagħtina deskrizzjoni oħra tal-knisja fil-bidu tas-seklu 15: "Il-knisja (tal-Armeni) hi għamla ta' rotunda, u għandha ħitan u volti tas-saqaf qawwijin ħafna. Fiċ-ċentru għandha erba' kolonni kwadri. Ma għandhiex twieqi, ħlief waħda tonda bil-ħġieġ fil-quċċata, imma fiha aktar minn 300 lampier. Meta kont hemm jien kien hemm madwar 120 lampier mixgħul f'dik il-knisja, kollha f'linfa waħda, hekk li jien qatt ma kont rajt jew smajt b'devozzjoni bħal dik. Lejn ix-xellug tad-daħla juruk il-post li fih San Ġakbu l-Kbir qatgħulu rasu, u dan jinsab madwar 222 pass mill-post li fih ħuh Ġwanni kien jiċċelebra l-quddiesa."

Il-pellegrin Felix Faber jiddeskrivi l-knisja u l-koppla tagħha wara l-1480: "Din il-knisja hi kbira u għolja, hekk li tisboq kull knisja oħra f'Ġerusalemm, għax l-ewwel ħaġa li wieħed jilmaħ hi l-koppla ta' din il-knisja. Ma għandhiex twieqi, imma d-dawl jidħol minn fetħa żgħira fil-quċċata u jimla l-knisja. Hemm diversi kappelli mal-ġnub tagħha, li llum huma mġarrfin u desekrati. Fil-knisja hemm imdendlin ħafna lampieri u fin-nofs hemm madwar mija u għoxrin lampier f'linfa waħda."

Felix, flimkien ma' Grethenios (c.1400) isemmi wkoll żewġ ġebliet tondi li l-anġli kienu ġabu mis-Sinaj lill-Verġni Marija. Fis-seklu 17 jissemmew ukoll ġebel oħrajn mill-postijiet tal-Magħmudija u tat-Trasfigurazzjoni ta' Ġesù.

F'Marzu 1517 is-sultan Ottoman Selim I ħareġ

firman li fih ikkonferma l-pussess tal-Knisja ta' San Ġakbu lill-patrijarka Armen, Sargis. Imma fl-istess żmien ħareġ *firman* ieħor mogħti lill-patrijarka Grieg Ortodoss, li kkonfermalu l-monasteru ta' San Ġakbu, iben Żebedew, li kien tal-Ġorġjani. X'aktarx li dawn il-*firmani* ma jirreferux għal monasteri differenti, imma għall-istess Knisja u monasteru ta' San Ġakbu, għax nafu li kien hemm kontroversja bejn il-Griegi u l-Armeni wkoll fil-każ tal-monasteru ta' San Salvatur, jew Ħabs ta' Kristu (fuq l-Għolja ta' Sijon), u tal-Knisja tal-Arkanġli Qaddisa, jew id-Dar ta' Anna (ukoll fuq l-Għolja ta' Sijon). Dawn il-knejjes sal-lum jagħmlu parti mill-kumpless arkitettoniku ta' San Ġakbu u huma f'idejn l-Armeni. Mhux biss, imma almenu sal-1512 anke l-Ġorġjani kienu jridu drittijiet ta' pussess fuq il-Katidral ta' San Ġakbu, u l-Griegi baqgħu isostnu d-drittijiet tagħhom għal diversi sekli. Bonfacio di Ragusa, Kustodju tal-Art Imqaddsa f'nofs is-seklu 16, jgħid li l-Armeni kienu jagħtu permess lil-Latini (Franġiskani) biex jiċċelebraw il-festa tal-Martirju ta' San Ġakbu fil-Katidral tagħhom.

Fil-bidu tas-seklu 17 Bernardino Amico għamel pjanta tal-Katidral li fiha jgħid li "l-Knisja ma tirċevix

Koppla tal-Kattidral ta' S. Ġakbu minn ġewwa

dawl jekk mhux mill-fetħa fil-koppla, li għandha djametru ta' madwar 12-il palma tal-id, u li fiha tieqa tal-ħadid; kieku mhux għax tidħol minnha x-xita wieħed jgħid li kien fiha ħġieġ ordinarju."

Francesco Quaresmi qabbel il-fetħa fil-koppla mal-*oculus* tal-koppla tal-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu, u jinnota li l-kjostru quddiem il-Knisja kien jintuża bħala suq.

Matul is-seklu 17 saru diversi xogħlijiet ta' restawr fil-Katidral. Bejn l-1633 u l-1666 in-narteċi tan-naħa tan-nofsinhar ġiet magħluqa b'ħajt biex saret il-kappella ta' Etchmiadzin. Fl-1648 sar paviment tal-mużajk fil-presbiterju. It-tron patrijarkali ta' San Ġakbu ż-Żgħir, li fih skrizzjoni tal-1661, ingħata lill-Katidral fl-1680.

Minħabba tilwima mal-Griegi Ortodossi fuq il-pussess tal-Katidral, it-Torok Ottomani għalqu din il-Knisja bejn l-1656 u l-1659. Il-kwestjoni bejn iż-żewġ Knejjes sabet soluzzjoni biss fl-1813, meta s-Sultan Maħmud II iddefenda d-dritt tal-pussess tal-Armeni kontra dak tal-Griegi.

Meta kien patrijarka Girgor tal-Ktajjen (1715-1749) saru xogħlijiet intensivi ta' restawr fil-Knisja u fil-monasteru. Inbnew kmamar għall-pellegrini, inbena l-altar tas-Salib Imqaddes u tkabbret is-sagristija. Bil-permess ta' *firman* li

Kwartier Armen u Koppla tal-Kattidral ta' S. Ġakbu

jġib id-data 1727, il-Knisja tbajdet minn ġewwa u l-ħitan inksew bil-madum dekorattiv taċ-ċeramika li nħadem Kütahya. Fl-1721 l-ornamenti u l-pannelli tal-injam tal-Knisja ġew indurati. Il-bieb li jagħti fil-kappella tal-qtugħ tar-ras ta' San Ġakbu jġib id-data 1731, il-bieb tal-kappella ta' Etchmiadzin dik tal-1733, id-dar tal-kappella ta' San Makarju nħadem fl-1738 u dak tal-qabar tal-istess qaddis (li kien isqof ta' Aelia Capitolina, jew Ġerusalemm, fi żmien l-editt ta' Kostantinu fis-sena 313 u ħa sehem fil-Konċilju ta' Nicea fis-sena 325) sar fl-1751. Patri Elzearju Horn iddokumenta pitturi u paviment dekorattiv li saru bejn l-1726 u l-1730. Hu jgħid li l-fetħa tal-koppla kienet għadha mhix mgħottija, u fix-xitwa kienu jagħlquha bi drapp imxarrab fix-xema likwida biex hekk iżommu barra l-ilma tax-xita.

Hemm iskrizzjoni li tfakkar xi tiswijiet li saru fil-koppla fl-1812. Saru tiswijiet oħrajn wara t-terremot li nħass f'Ġerusalemm fit-23 ta' Mejju 1834. Ir-raħeb Grieg Neophytos ta' Ċipru jiddeskrivi t-tiswijiet li saru minn diversi komunitajiet fil-knejjes tagħhom: "Imma l-Armeni għaddew lill-Latini u lill-Griegi fil-bini. Huma bnew fuq pedamenti sodi narteċi ġdida fil-knisja ta' San Ġakbu u għaqqduha mal-Knisja; bnew ukoll gallerija għan-nisa. Il-knisja b'hekk ġiet imkabbra sew. Il-koppla tal-Knisja kienet qabel miftuħa u mgħottija bil-ħġieġ, imma issa huma għalquha bil-ġebel. It-twieqi tal-koppla kienu qabel magħluqin, kif kienu dawk tal-Katholikon (fil-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu) u dawn issa ġew miftuħa. Huma bajdu l-knisja u żejnuha b'pitturi ġodda."

Il-gallerija tan-nisa nbniet fuq in-narteċi ġdida fuq in-naħa tal-punent tal-Knisja, billi tneħħiet il-parti għolja tal-ħajt tal-punent biex wieħed ikun jista' jara tajjeb in-navata isfel.

Deskrizzjoni tal-Katidral ta' San Ġakbu

Il-Katidral ta' San Ġakbu jinsab nofs triq bejn it-Torri ta' David u l-Għolja ta' Sijon, fil-qalba tal-Kwartier Armen. Il-Knisja tikkonsisti f'binja ta' tliet navati u koppla, b'narteċi fuq in-nofsinhar li llum hi magħluqa b'ħajt u narteċi

oħra u gallerija fuq il-punent, fil-faċċata. Fuq it-tramuntana hemm żewġ kappelli oħrajn, dik ta' San Menas u dik ta' San Stiefnu, li sservi bħala sagristija.

L-eqdem parti tal-kumpless hi l-kappella ta' San Menas, li dejjem kienet tinsab fuq it-tramuntana tal-knisja, ukoll ta' dik li kien hemm qabel il-binja li naraw illum. Hi kappella żgħira u għandha żewġ absidi, li fihom antikament kien hemm altari dedikati lil San Menas u lil San Zakkarija. Fuq din il-kappella hemm kappella oħra dedikata lill-Appostli mqaddsa. Għalkemm il-binja rat ħafna tibdil matul is-sekli, l-arkitettura ġenerali tagħha tmur lura għas-sekli 5-6. Il-kappella ta' fuq inbniet wara l-knisja medjevali.

Il-fatt li l-Katidral mhux eżattament proporzjonat u għandu xi irregolaritajiet juri li l-bennejja tas-seklu 12 ippruvaw jinkorporaw xi elementi li kienu għadhom preżenti mill-Knisja ta' żmien il-Ġorġjani, li kienet ta' għamla pjuttost simili, u li kienet inbniet fis-seklu 11. L-aktar irregolarità evidenti hi l-fatt li l-ħajt tat-tramuntana jispiċċa xi 1.2 metri aktar wiesa' fuq il-punent milli fuq il-lvant, jiġifieri jagħlaq kemmxejn aktar ma jersaq lejn l-abside.

Meta tlestiet fis-seklu 12 il-Knisja Katidrali kienet tikkonsisti f'bażilika bi tliet navati u tliet absidi, b'koppla fiċ-ċentru. It-tul tal-Knisja hu ta' 28 metru mil-lvant għall-punent u 18-20 metru mit-tramuntana għan-nofsinhar (imma bl-esklużjoni tan-narteċi li hi l-kappella ta' Etchmiadzin).

Is-soqfa tal-Katidral huma magħmulin mill-volti li jistrieħu fuq erba' pilastri, li huma kollha miksijin bil-pannelli taċ-ċeramika. Il-kapitelli tagħhom huma ta' stil Korinzu.

Il-bajja ċentrali tal-Katidral hi magħmula minn spazju ta' 6.40 metri (6.47 metri fuq ix-xaqliba tan-nofsinhar) li hi nkurunata b'koppla. Il-parti ta' isfel tal-koppla hi ffurmata minn sitt sezzjonijiet li jiltaqgħu flimkien f'forma ta' stilla b'sitt ponot. Fit-tambur hemm xi twieqi. Fuq l-istilla hemm koppla iżgħar fuq livell ogħla. Din il-koppla żdiedet fl-1830 għax qabilha l-ispazju li kien hemm kien imħolli vojt. Xi studji fuq din il-koppla stramba bi stilla b'sitt ponot urew li hemm strutturi simili fil-knisja Armena ta' Haghpat u fil-monasteru ta' Khorakert. Imma x'aktarx li l-aktar struttura simili tinsab fil-binjiet tal-Andalusia fis-seklu 10, bħalma hi l-koppla li hemm quddiem il-*miħrab* (niċċa tat-talb Musulmana) fil-moskea kbira (illum Katidral) ta' Cordova.

Fuq il-livell superjuri nsibu żewġ kappelli fuq iż-żewġ absidi laterali. Il-kappella fuq l-abside tan-nofsinhar hi dedikata lil San Pawl, filwaqt li dik fuq l-abside tat-tramuntana hi dedikata lil San Pietru. X'aktarx li dawn il-kappelli nbnew fis-sekli 13 jew 14, għalkemm hemm iskrizzjoni fuq il-kappella ta' San Pawl li ġġib id-data 1356.

Antikament il-bieb prinċipali tal-Katidral kien jinsab mhux fuq ix-xaqliba tal-punent, imma fuq dik tan-nofsinhar, u għadu jidher fil-bieb tan-narteċi ta' Etchmiadzin. Dan il-bieb hu tassew ġojjell ta' arkitettura u fit-timpanu tiegħu hemm rappreżentazzjoni tal-Verġni Marija. In-narteċi tan-nofsinhar, li kif għidna hi llum magħluqa wara ħajt li jifridha mill-Katidral, tidher li saret kontemporanjament mal-Knisja tas-seklu 12. Għandha erba' taqsimiet bil-volta, li jikkorrispondu għat-tul tal-Katidral li hemm maġenbha. Jidher li qabel ma l-arkati nghalqu biex joħolqu dik li llum hi l-kappella ta' Etchmiadzin tas-seklu 17, din in-narteċi kellha altar fuq ix-xaqliba tal-lvant. Din iż-żona tal-Katidral tintuża għall-magħmudijiet. Fir-rokna tal-grigal hemm fonti tal-magħmudija, u altar fuq ix-xaqliba tan-nofsinhar li fih relikwi ta' ġebel mill-Muntanja Tabor, mis-Sinaj, mix-Xmara Ġordan, u mill-Qabar ta' Kristu, kif kienu ġa innutaw il-pellegrini fis-sekli mgħoddija.

Malli tidħol fil-Katidral, mal-ħajt tax-xellug

Daħla tal-Kattidral ta' S. Ġakbu

tiegħek, li jikkorrispondi għat-tramuntana, tara żewġ daħliet. L-ewwel daħla hi l-qabar ta' San Makarju, Isqof ta' Ġerusalemm (312-335), li hu marbut mal-istorja tal-editt ta' Kostantinu, mal-Konċilju ta' Nicea, u mas-sejbien tar-relikwi tas-Salib permezz ta' Elena, omm Kostantinu, li mbagħad bniet il-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu (326). It-tieni daħla fiha l-kappella li tfakkar il-martirju ta' San Ġakbu l-Kbir.

L-identità ta' San Ġakbu l-Kbir u San Ġakbu ż-Żgħir

Billi għidna li f'dan il-Katidral jiġu meqjuma kemm San Ġakbu l-Kbir kif ukoll San Ġakbu ż-Żgħir, l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm, tajjeb li nikkonkludu billi ngħidu xi ħaġa dwar l-identità ta' dawn iż-żewġ persunaġġi li l-Knisja tqimhom bħala membri tal-kulleġġ tat-tnax-il Appostli ta' Ġesù.

Fit-TĠ hemm diversi persunaġġi li jġibu l-isem Ġakbu. L-ewwel wieħed hu Ġakbu, bin Żebedew, Appostlu, ħu Ġwanni l-Appostlu (Mt 10,2; Mk 3,17; Lq 6,14), magħruf ukoll bħala "Ġakbu l-Kbir", li r-re Erodi Agrippa I tah il-martirju qrib is-sena 44. It-tieni wieħed hu Ġakbu bin Alfew, Appostlu (Mt 10,3; Mk 3,18; Lq 6,15; Atti 1,13). It-tielet hu Ġakbu, ħu l-Mulej (Mt 13,55; Mk 6,3; Gal 1,19). Dan jiġi identifikat ukoll ma' Ġakbu li jissemma f'Galatin 2,2; 2,9; Atti 12,17; 15,13ss; 21,18, u 1Kor 15,7. Hemm imbagħad Ġakbu, bin Marija u ħu Ġużeppi jew Ġosè (Mk 15,40), fejn hu msejjaħ ukoll Ġakbu ż-Żgħir (Mt 27,56). X'aktarx li hu iben Kleofa (Ġw 19,25) fejn Marija ta' Kleofa tista' tiġi tradotta "Marija mart Kleofa", billi n-nisa miżżewġin ġie li jiġu identifikati biż-żjieda ta' isem żwieġhom. Fl-aħħarnett insibu lil Ġakbu, ħu Ġuda (Ġuda 1,1). Bosta kummentaturi Kattoliċi jidentifikaw lil Ġuda ma' "Ġuda ta' Ġakbu", jew "Ġuda ħu Ġakbu" (Lq 6,16; Atti 1,13), imsejjaħ hekk għax ħuh Ġakbu kien magħruf aktar fil-Knisja tal-bidu.

L-identità tal-Appostlu Ġakbu bin Alfew u Ġakbu ħu l-Mulej, u l-ewwel isqof tal-Knisja ta' Ġerusalemm (Atti 15,21), għalkemm hi kontestata minn bosta studjużi, hi probabbli. Fit-tradizzjoni Kattolika din l-identità hi meqjusa bħala

ċerta, l-aktar fuq il-bażi ta' Gal 1,19: "Mill-appostli l-oħra ma rajt lil ħadd; iżda rajt lil Ġakbu, ħu l-Mulej." Anke Ġakbu ħu Ġuda nistgħu nidentifikawh ma' Ġakbu ħu l-Mulej u l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm.

Għalkemm ma nistgħux ikollna evidenza ċerta dwar l-identità ta' Ġakbu bin Alfew, Ġakbu ħu l-Mulej, u Ġakbu iben Marija ta' Kleofa, l-opinjoni komuni hi li dan hu l-istess persuna li fit-TĠ tiġi deskritta bi tliet modi differenti. Nistgħu nsostnu li l-Appostlu Ġakbu, bin Alfew, hu l-istess persuna ta' Ġakbu ħu l-Mulej, u kien ukoll l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm imsemmi fl-Atti tal-Appostli u magħruf bħala Ġakbu ż-Żgħir.

B'hekk il-Katidral ta' San Ġakbu tal-Armeni f'Ġerusalemm hu santwarju marbut kemm ma' San Ġakbu l-Kbir, li ġie martirizzat f'Ġerusalemm fis-sena 44 u li l-martirju tiegħu jiġi mfakkar proprju f'dan il-post, kif ukoll ma' San Ġakbu ż-Żgħir, l-ewwel isqof ta' Ġerusalemm, martirizzat hu wkoll fil-belt qaddisa fis-sena 62, li l-qabar tiegħu hu meqjum fl-istess Katidral taħt it-tron tal-Patrijarka tal-Knisja Armena Apostolika Ortodossa.

Il-Katidral ta' San Ġakbu ma tantx ikun miftuħ għall-viżitaturi u pellegrini, billi jinsab ġewwa l-kumpless tal-Patrijarkat Armen. Imma kuljum jinfetaħ għal ftit ħin, għat-3 ta' wara nofsinhar, meta l-monaċi Armeni jiċċelebraw il-Vespri, kif ukoll f'xi okkażżjonijiet oħra solenni matul is-sena. Wieħed jibqa' impressjonat b'din il-Knisja li tfakkrek fl-istil tal-Kruċjati imma li sal-lum il-ġurnata ma hix imdawla b'dawl elettriku, imma b'mijiet ta' lampieri li jagħtu atmosfera tassew rakkolta u qaddisa lil dan il-Katidral li jfakkar żewġ appostli li ħajjithom intrabtet b'mod intimu mal-preżenza tal-ewwel Kristjani fil-Belt il-Qaddisa ta' Ġerusalemm.